

İHRACATTA ÜLKE ÇEŞİTLİLİĞİNİN TOPLAM İHRACAT VE HASILA ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE EŞ-BÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK TESTLERİ (1980-2007)*

THE IMPACT OF EXPORT MARKET DIVERSIFICATION ON TOTAL EXPORTS AND GROSS DOMESTIC PRODUCT: THE COINTEGRATION AND CAUSALITY TESTS ON TURKISH ECONOMY (1980-2007)

Mustafa Kemal DEĞER**

Murat Can GENÇ**

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye ekonomisi özelinde ihracatta ülke çeşitliliği ile toplam ihracat ve hasıla arasındaki ilişkileri araştırmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede ihracatta ülke çeşitliliğini ölçmek için ülkenin dünya ile entegre olup olmadığını gösteren Entropi indeksinden yararlanılmıştır. Çalışmada yapılan Johansen eş-bütünleşme testine göre değişkenler arasında istatistiki açıdan anlamlı uzun dönemli ilişkiler söz konusudur. Öte yandan Toda-Yamamoto nedensellik testi ise ihracatta ülke çeşitlenmesi ile toplam ihracat ve GDP arasında çift yönlü ve istatistiki olarak anlamlı ilişkilere işaret etmektedir. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bu bulgular, Türkiye ekonomisinin gelecek dönem ihracat artışında ve ekonomik büyümesinde dünya ile daha fazla entegre olmasını sağlayacak pazar çeşitliliğine vurgu yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İhracat Çeşitliliği, İhracat, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Eş-Bütünleşme, Nedensellik.*

JEL Kodları: C22, F10, F14, O40

ABSTRACT

This study aims to investigate the relationships among export market diversification and total export and Gross Domestic Product (GDP) in Turkish economy. To this end, the entropy index that shows whether the country is integrated with the world economy has been used to measure the export market diversification. The study reveals statically significant long-run relationships between variables according to Johansen Cointegration test results. Moreover, Toda-Yamamoto Causality test indicates statistically significant bidirectional relationships between both export market diversification and total exports and export market diversification and GDP. Therefore, these empirical findings emphasize extensive export market diversification suggesting more integration with the world economy and

---

* Bu çalışma, 2010 yılında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından "12. Dış Ticaret Haftası" çerçevesinde düzenlenen makale yarışmasında " Dış Ticaret Teşvik Ödülü" alan çalışmanın gözden geçirilmiş halidir.

** Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak., İktisat Böl.

sustainable future economic growth and export performances for Turkish economy.

Key Words: *Export Diversification, Exports, Gross Domestic Product, Cointegration, Causality.*

JEL Codes: *C22, F10, F14, O40*

1.GİRİŞ

1980 sonrası yıllarda dünya ticaretinde önemli artışlar yaşanmaya başlamıştır. Krugman vd. (1995: 337)'e göre dünya ticaretinde görülen bu artışın sebeplerini ele alan araştırmacılar, iki neden üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Bunlardan ilki ve araştırmacılar arasında daha fazla ilgi göreni, **teknolojik gelişmelere** işaret ederek, taşıma maliyetlerindeki azalışlar ve iletişim teknolojilerindeki artan hızın sağlamış olduğu etkinlik üzerinde durmaktadırlar. Uluslararası ticaretin artmasının ikinci nedeni olarak yazarlar, **politik faktörler** üzerinde durmaktadırlar. Bu çerçevede Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve onun uzantısı konumundaki Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi dünyadaki birçok ülkenin üyesi bulunduğu anlaşmalar ve özellikle de son yıllarda Gelişmekte Olan Ülke (GOÜ)'lerin gerçekleştirmiş oldukları tek yanlı ticari liberalleşme uygulamaları önem arz etmektedir. Krugman vd. (1995: 337), bu faktörlere ek olarak **sınır konusunu** da ilave etmektedir. Özellikle 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılmasının etkisiyle 1991 yılında Yugoslavya, Çekoslovakya ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, ekonomik ve siyasal anlamda birbirinden bağımsız 27 farklı ülkenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece daha önce tek bir yönetim altında yurtiçi işlem olarak görünen ticari işlemler, artık uluslararası nitelik kazanmaya başlamıştır.

Bütün bu gelişmelerin eşliğinde dünya ticaretinde yaşanan artışlar ve ekonometrik yöntemlerin hızla çeşitlenmesi, dış ticaret ve ekonomik büyüme üzerine ilgilenen çalışmaların sayısında muazzam bir artışa yol açmıştır. Dış ticaret ve büyüme üzerine yoğunlaşan literatürün büyük bir kısmı, ihracat ve büyüme ilişkileri üzerinde odaklanmıştır. Bu çerçevede ihracat ve büyüme arası ilişkileri ele alan teorik tartışmalarda ağırlıklı olarak ihracatın olumlu büyüme etkilerine yer verilirken, Bhagwati tarafından dile getirilen “yoksullaştırıcı büyüme” olgusu ise ihracat artışının refah azaltıcı etkilerine işaret etmektedir. Bu teorik bilgileri test eden ve ihracat ve büyüme ilişkilerini ele alan ampirik çalışmalar ise genellikle ihracatın ekonomik büyümenin önemli bir

*İhracatta Ülke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla Üzerine Etkisi:
Türkiye Ekonomisi Üzerine Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-
2007)*

---

belirleyicisi olduğu yönünde bulgular vermiştir¹. Bu literatür içinde bir kısım çalışmalar ise ihracatı yapılan malların niteliği ve çeşitliliğine vurgu yaparak, yüksek katma değerli ve üretim koşullarının daha istikrarlı olduğu imalat sanayi ihracatının büyüme etkileri üzerine durmaktadırlar. Dolayısıyla bu alt literatür, ihracattan beklenen verimlilik ve dışsallık etkilerinin ortaya çıkmasında, ihracat gelirlerinde istikrarı sağlayacak mal çeşitliliğinin sağlanması yanında yüksek katma değer içerikli ürün ihracatı üzerine dikkati çekmektedirler².

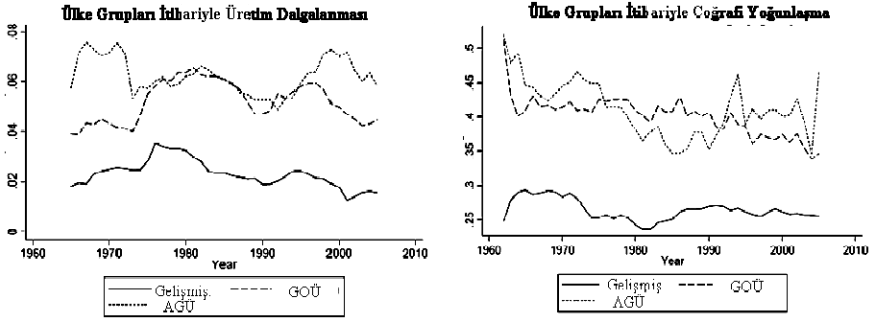
Öte yandan ihracat gelirlerinin istikrarlı bir seyir izlemesini ve dolayısıyla ülkenin toplam ihracat ve hasıla düzeyini etkileyen bir diğer önemli unsur, ihracatın yapıldığı ülke sayısının çokluğudur. Eğer bir ülke az sayıda ülkeye ihracatta bulunuyorsa, bu ülkenin ihracat pazarlarında yoğunlaştığı yani ihracatta ülke çeşitlemesine gidemediği ifade edilir. İhracatta ülke yoğunlaşması olarak adlandırılan bu durum, ülkenin ihracatını ve dolayısıyla hasıla düzeyini olumsuz etkileyebilmektedir.

Şekil 1, Gelişmiş, GOÜ ve Az Gelişmiş Ülke (AGÜ) grupları açısından Herfindahl coğrafi yoğunlaşma katsayıları ile bu ülke gruplarındaki üretimin dalgalanmasının yıllar itibarıyla gelişimini göstermektedir. Herfindahl yoğunlaşma katsayısı, N ülke sayısını temsil etmek üzere $1/N$ ile 1 arasında değer alır. Bu indeksin küçük değerleri, ihracat pazarlarında çeşitlenmeyi ifade ederken, büyük değerleri ise az sayıda ülkeye ihracat yapıldığını yani yoğunlaşmayı gösterir. Şekilden açıkça görüleceği üzere gelişmiş ülkelerdeki coğrafi çeşitlilik oldukça yüksek düzeylerde iken, AGÜ ve GOÜ'lerde ise ihracat pazarları açısından nispeten daha düşük bir çeşitlilik vardır. Öte yandan AGÜ ve GOÜ'lerin giderek daha fazla ülke ile ticari ilişkilere girerek zamanla ülke çeşitlemesinde önemli adımlar attığı görülürken, bu durumun GOÜ'ler için daha belirgin olduğunu söyleyebiliriz.

---

¹ İhracat ve ekonomik büyümeyi ele alan ampirik literatürdeki çalışmalarda kullanılan yöntem, ele alınan değişken ve ülke farklılaşmalarına bağlı olarak çalışma bulguları çeşitlilik sergilemektedir. Farklılaşan bu bulgulara dair ampirik literatürün ayrıntılı bir gözden geçirilmesi için Giles ve Williams (2000: 261-337), Medina-Smith (2001), Subasat (2002: 333-349), Abou-Stait (2005) ile Kösekahyaoglu (2006: 243-253)'na bakılabilir.

² İhracatın kompozisyonu üzerine dikkati çeken çalışmalar arasında Fosu (1990: 67-71), Giles vd. (1992: 195-218), Ukpalo (1994: 445-449), Ghatak vd. (1997: 213-223), Greenaway vd. (1999: 41-51), Amable (2000: 413-431), Xu (2000: 307-325), Hossain ve Karunaratne (2001), Sachs ve Warner (2001: 827-838), Alam (2003: 85-105), Pender (2003: 443-444), Hachicha (2003: 101-120), Isham vd. (2003), Balaguer ve Cantavella-Jordá (2004a: 474-476), Balaguer ve Cantavella-Jordá (2004b: 165-179), Wörz (2004), Cuaresma ve Wörz (2005: 33-49), Siliverstovs ve Herzer (2005), Herzer vd. (2006: 306-328) ile Değer (2007) sayılabilir. Bahsi geçen literatürün ayrıntılı bir incelemesi için bkz, Değer (2007).

Şekil 1: Ülke Gruplarına Göre Üretim Dalgalanması ve Coğrafi Yoğunlaşma Katsayıları

Kaynak: Bacchetta vd., (2007:2 ve 6)

Çalışmanın ana vurgusu açısından gelişmiş ülkelerde ihracatta coğrafi çeşitlenmeye paralel üretimdeki oynaklığın daha düşük düzeylerde gerçekleştiği Şekil 1'den açıkça görülürken, ihracat pazarlarında nispeten daha düşük bir çeşitlenmesi bulunan AGÜ ve GOÜ'lerde üretimdeki dalgalanmaların daha şiddetli olduğu kendini belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Her ne kadar üretimdeki bu dalgalanmaların birçok nedeni bulunmakla beraber üretim dalgalanmalarının dışsal kaynakları üzerine odaklanan az sayıda çalışma, özellikle yüksek ticaret hadleri dalgalanmalarına ve ihracatta ürün ve coğrafi yoğunlaşmaya işaret etmektedirler (Bacchetta, 2007: 2-3).

Konunun artan önemine rağmen, ihracat pazarlarında ülke çeşitliliği ile ihracat performansı ve ekonomik büyümeyi ilişkilendiren son yıllarda belirginleşmeye başlayan oldukça sınırlı bir uluslararası literatür mevcuttur. Ayrıca bu konu hakkında yerli literatürde ise sadece tanımlayıcı istatistiklere ve trend gelişmelere yer veren az sayıda çalışma söz konusudur. Dolayısıyla son yıllarda ihracatta önemli artışlar yakalayan ve dünya ile daha fazla entegre olan Türkiye ekonomisindeki ihracatın ülke çeşitliliği ile toplam ihracat ve hasıla düzeyi arasındaki ilişkileri irdelemeyi hedefleyen bu çalışma, yerli literatürde bir ilk olması itibariyle orijinallik ve önem arz etmektedir. Ayrıca uluslararası literatürdeki ampirik çalışmalar, çoğunlukla korelasyon katsayıları ile zaman serisi ve panel veri regresyon analizlerine dayanmakta iken, bu çalışmanın ekonometrik yöntemi, değişkenler arası korelasyon ilişkileri yanında eş-bütünlük ve nedensellik testlerini de içermektedir.

Bu çerçevede çalışmada öncelikle teorik bilgiler ışığında konu ile ilgili mevcut literatür üzerinde durulmuştur. Diğer taraftan çalışmanın üçüncü kısmında, kullanılan veri seti ile değişkenler hakkında kısa bilgiler verilmişken, dördüncü bölüm ise değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere ve korelasyon katsayılarına ayrılmıştır. Çalışmanın beşinci bölümünde, ekonometrik yöntem ele alınmış ve bulgular ortaya konulmuştur. Son bölümde ise çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

II. Teori ve Literatür Özeti

İhracatın ekonomik büyüme üzerine etkilerini ele alan teorik ve ampirik literatür içinde ihracat gelirlerindeki istikrarsızlık problemi üzerine dikkatleri çekmeyi başaran bir alt literatür, ihracatın ürün ve pazar çeşitliliği ile ekonomik büyüme ilişkilerinin irdelenmesine zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede ihracat gelirlerindeki istikrarsızlığın ekonomide bir dizi olumsuzluklara neden olacağı ifade edilmektedir. Örneğin ihracat kazançlarındaki istikrarsızlık, (i) sermayenin verimliliğini ve yerli tasarruf oranını azaltabilir (Guillaumont, 1987: 633-643; Dawe, 1996: 1906-1913), (ii) kalkınma için ihtiyaç duyulan sermaye mallarının ithalatını finanse etmede ülke yeteneklerini sınırlar (MacBean, 1966; Maizels, 1987: 537-549), (iii) yatırım düzeyini düşürür (Kenen ve Voivodas, 1972: 791-804), (iv) ihracatın büyüme oranını azaltır (Glezakos, 1973: 670-678), (v) bir bütün olarak büyüme oranını düşürür (Lim, 1976: 311-322) ve (vi) ekonomide belirsizlikleri artırarak enflasyonist baskılara neden olabilir (Love, 1987: 3-80).

İhracat gelirlerindeki istikrarsızlığın neden olabileceği bu tür problemlerin üstesinden gelmek için ihraç ürünlerinde ve ihraç pazarlarında çeşitlenmenin sağlanması gerekmektedir. Dolayısıyla ihracat çeşitlenmesi, ekonomik büyümenin sürdürülmesinde pozitif bir ticari araç olarak görülür (Breton, Newfarmer ve Walkenhorst, 2007: 2). Daha açık bir ifadeyle ihracat kazançlarındaki istikrarsızlığın, ekonomideki riskten kaçınan firmaların yatırımları azaltmasına yol açması, makroekonomik belirsizliklerin artmasına neden olması ve uzun dönem büyümeyi sekteye uğratması gibi olumsuzlukların önüne geçilmesinde ihracat ürünlerinde ve pazarlarında çeşitlenmeye gitme, ihracat kazançlarında istikrar sağlayarak önemli bir rol oynamaktadır (Hesse, 2008: 2). Benzer şekilde Breton, Newfarmer ve Walkenhorst (2007: 2)'e göre ihracat çeşitlenmesi, olumsuz negatif ticaret hadleri şoklarına karşı ülkenin savunmasız kalmasına engel olurken, olumlu (pozitif) ticaret hadleri şokları vasıtasıyla ekonomik büyümeye, bilgi taşınmalarına ve artan ölçek ekonomilerine olanak verir. Ayrıca ihracat çeşitlenmesi, karşılaştırmalı üstünlüklerin yeni şekillerine yol açan öğrenme fırsatlarını da yaratır. Sürdürülebilir bir uzun dönem büyümesi için yaparak öğrenmeye vurgu yapan içsel büyüme modelleri çerçevesinde ihracatta ürün ve pazar çeşitlenmesi, diğer yurtiçi endüstrilere de fayda sağlayan yeni üretim teknikleri, yeni yönetim ve pazarlama uygulamalarından kaynaklanan bilgi taşınmalarına (yayılmına) olanak vermektedir (Hesse, 2008: 2).

Gerçekten de evrensel olmayan bulgulara rağmen, zaman serisi ve yatay kesit ülke çalışmaları, daha büyük çeşitlenmenin kişi başına gelirin daha hızlı büyümesiyle ilişkili olduğunu göstermiştir (Lederman ve Maloney, 2003:12 ve Hesse 2007: 15-16). Bu çerçevede yurtiçi üretim dalgalanmalarının dışsal kaynakları üzerinde duran araştırmalar, hem ihracat çeşitlendirmesi hem de

ticaret hadleri oynaklığının, üretim dalgalanmasının güçlü birer kestirimcisi olduklarını bulmuşlardır (Bacchetta vd., 2007: 3).

Öte yandan Breton, Newfarmer ve Walkenhorst, (2007: 2)'e göre ihracat çeşitlenmesi üç şekilde ortaya çıkabilir: (i) mevcut ürünlerin satıldığı pazarların yayılma alanındaki çeşitlenme (coğrafi çeşitlenme), (ii) tarımsal ihracatı da içerecek şekilde mevcut ürünlerin miktarını artırma ve (iii) hizmetler ihracatını genişletmek için fırsat üstünlüğünü kullanma. Dolayısıyla etkin ihracat büyümesi ve rekabetlilik stratejileri, yüksek derecede dinamik olan global ekonominin bir içeriğinde şekillendirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçevede dünya ölçeğindeki üç gelişme, yeni global ekonomi içinde çeşitlenme fırsatlarına işaret etmektedir: (i) global üretim zincirinin artan önemi ve yayılımı; (ii) Brezilya, Çin ve Hindistan gibi yeni gelişen büyük ekonomilerdeki yeni talep kaynaklarının hızlı büyümesi; ve (iii) büyük hizmet faaliyetlerinin dış kaynak kullanımı ve gelir artışlarının neden olduğu hizmetler ticaretinin artan önemi. Bu gelişmeler, dünya ticaretinin gelecek yönü hakkında önemli ipuçları vermektedir.

İhracat çeşitlenmesinin artan önemi, son yıllarda ihracatta ürün ve ülke çeşitlenmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ele alan sınırlı bir literatürün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu literatür içerisinde ürün çeşitliliğini irdeleyen çalışmalar arasında De Piñeres ve Ferrantino (1997: 375-391), Al-Marhubi (2000: 559-562), De Ferranti vd. (2002: 41-42), Lederman ve Maloney, (2003), (UN, 2004), Herzer ve Nowak-Lehmann D. (2006: 1825-1838) ve Hesse (2007) önemli yer tutmaktadır. Bununla birlikte coğrafi çeşitlilik (yoğunlaşma) ile ihracat ve büyüme arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar ise oldukça sınırlı bir miktardadır. Bu sınırlı literatür içerisinde Kingston (1976: 311-319), başlangıç çalışması olarak görülebilir. Yazar 31 GOÜ'yi dikkate aldığı çalışmasında ihracattaki coğrafi yoğunlaşma, ihracat büyümesi ve ihracat gelirlerindeki istikrarsızlıklar arasındaki ilişkileri 1954-1967 dönemine ait verileri ve değişkenler arası basit korelasyon katsayıları ile inceleme konusu yapmıştır. İhracatta ülke yoğunlaşmasını ölçmek için Hirschman indeksinden yararlanan yazar, tahmin ettiği korelasyon katsayıları ile ihracatta ülke yoğunlaşması, ihracat büyümesi ve ihracat kazançlarındaki istikrarsızlık arasında önemli bir doğrudan ilişkinin olduğunu ileri süren geleneksel görüşe küçük destek veren bulgulara ulaşmıştır (Kingston, 1976: 318).

Literatürdeki bu ilk çalışma sonrasında uzunca süre bu konu ile ilgili ampirik çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte ekonometrik tekniklerdeki gelişmeler eşliğinde 2000'li yıllardan sonra konuya ilgi duyan çalışmalarda bir artış görüldüğü dikkati çekmektedir. Bu çerçevede Havrylyshyn ve Al-Atrash (1998), geçiş ekonomilerinin bir örneğinde ticari açıklık derecesi ve ticari entegrasyon konuları üzerine yoğunlaşarak, geçiş sonrası ticaretin coğrafi çeşitlenmesini gravity (çekim) modelleri eşliğinde irdelemeye çalışmışlardır. Yapılan regresyon analizlerinde coğrafi

***İhracatta Ülke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla Üzerine Etkisi:
Türkiye Ekonomisi Üzerine Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-
2007)***

çeşitlenmenin Avrupa Birliği'ne coğrafi yakınlığı bulunan ve reformlar açısından ilerlemiş ülkelerde daha büyük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla yazarlar, reform sürecini hızlandıran ve Avrupa Birliği ülkelerine yakın olan ülkelerin ihracatta ülke çeşitliliğini artırarak önemli ihracat artışı yaşayabileceklerini ifade etmektedirler (Havrylyshyn ve Al-Atrash, 1998: 20-21).

Balabanis (2001: 67-84), İngiltere'deki 135 aramal ihracatçısı firmanın kârlılığı, ihracatı ve satışları üzerine ürün, fonksiyonel ve coğrafi çeşitlenmenin etkilerini bir anket çalışmasından elde ettiği verilerle inceleme konusu yapmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular, ürün ve fonksiyonel çeşitlenmenin, aramal ihracatçısı firmaların ihracat satışı istikrarı açısından önemli olduğunu ortaya koyarken, coğrafi çeşitlenmenin firmaların kullanılan performans indekslerinin hiçbiri üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığı bulunmuştur. Bununla birlikte çalışmadan elde edilen bir diğer önemli sonuç, ihracatçı firmaların ekonomik olarak gelişmiş ülkelere yoğunlaşmasının, firmaların istikrarı, ihracat ve satışlarının artması açısından hayati öneme sahip olmasıdır (Balabanis, 2001: 79).

Öte yandan Bacchetta vd. (2007) ise yurtiçi üretimdeki dalgalanmanın dışsal bir kaynağı olarak ihracatta ürün ve pazar yoğunlaşması üzerine dikkati çekmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda yazarlar, Herfindahl yoğunlaşma indeksini kullanarak, gelişmiş ve GOÜ'lerdeki dışsal şokların yurtiçi üretim üzerindeki olumsuz etkilerini yumuşatan (absorbe eden) bir faktör olarak ihracat çeşitlenmesini ele almışlardır. Panel veri regresyon analizlerinde elde edilen bulgular, ihracatta ürün çeşitlemesinin ülkelerdeki gelir dalgalanmasını etkilediği; fakat bu etkinin ülkeler zenginleşmeye başladığında azalma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Daha açık bir ifadeyle ihracatta ürün çeşitliliği, gelişmiş ülkelere oranla GOÜ'leri dışsal şoklara karşı koruyarak, yurtiçi üretimin istikrarına önemli katkıda bulunmaktadır. Bununla beraber gelişmiş ülkeler açısından ihracatta ürün çeşitliliğinin azalan etkilerine rağmen, ihracatta ülke çeşitliliğinin yurtiçi üretim dalgalanmasının önemli bir belirleyeni olduğu tespit edilmiştir (Bacchetta vd. 2007: 13).

Amurgo-Pacheco ve Pierola (2008), 1990-2005 dönemi için gelişmiş ve GOÜ'lerin bir grubunu dikkate alarak ihracatta ürün ve coğrafi yoğunlaşmanın etkilerini inceleme konusu yapmışlardır. Yazarlar, ticaretin intansive ve extansive kompozisyonunu dikkate alarak, ürün ve coğrafi çeşitlenmeyi açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin ticaretin intansive payı, hali hazırda ihraç edilen ürünlerdeki (ihracat yapılan ülkelerdeki) ihracatın büyümesini ifade ederken, extansive pay ise yeni kategorilerdeki (yeni ülke pazarlarına yapılan) ihracatın büyümesi olarak tanımlanmıştır. Çalışmada Tobit model eşliğinde yapılan tahminlerde, bütün ülkeler açısından ihracat büyümesinin intansive paylardaki büyümeyle yani mevcut pazarlar ve ürünlerde değişme olmaksızın sadece yapılan ihracat miktarındaki artışlarla

ilişkili olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte GOÜ'ler açısından extansive paylar dikkate alındığında ise coğrafi çeşitlenmenin bir bütün olarak ticaret büyümesi üzerinde ürün çeşitliliğinden çok daha önemli etkilere sahip olduğu bulunmuştur. Daha açık bir ifadeyle yeni ürün ihracatından ziyade yeni pazarlara ihracat yapılması, ihracat büyümesini çok daha anlamlı ve kuvvetli bir şekilde etkilemektedir (Amurgo-Pacheco ve Pierola, 2008: 21).

Bu sınırlı literatür genel olarak değerlendirildiğinde ihracatta pazar çeşitliliğinin hem ihracat hem de ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkilere sahip olduğu ileri sürülebilir. Literatürde elde edilen bu bulgular, konunun Türkiye ekonomisi açısından ele alınmasını gerekli kılmaktadır. 1980 yılından sonra dünya ekonomisi ile daha fazla entegre olan ve ihracata dayalı bir büyüme stratejisi izleyen Türkiye ekonomisinin ihracatındaki ülke çeşitlenmesinin gerek ihracat gerekse GDP üzerindeki etkileri, çalışmanın takip eden kısımlarında korelasyon katsayıları, eş-bütünleşme ve nedensellik testleri ile incelenecektir.

III. Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada, 24 Ocak 1980 kararları ile dış ticaret ve sanayileşme stratejisinde köklü değişikliğe giden Türkiye ekonomisinin ihracatındaki coğrafi çeşitliliği ile toplam ihracat ve GDP arasındaki ilişkiler, 1980-2007 dönemi yıllık verilere dayanan Johansen eş-bütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik analizleri ile ortaya konulacaktır. Bu konu hakkında tanımlayıcı istatistiklere ve trend analizlerine yer veren az sayıda çalışmanın dışında yerli literatürde zaman serisi analizlerini içeren herhangi bir çalışmanın bulunamaması, konu ile ilgili boşluğu doldurmada atılan ilk adım olması nedeniyle bu çalışmanın önemini artırmaktadır³.

İhracatta ürün ve ülke çeşitlenmesini ölçmeye yönelik farklı yöntem ve indeksler⁴ bulunmakla birlikte burada çalışmanın ampirik kısmında kullanılacak olan Entropi indeksi üzerinde durulacaktır. Çalışmada ihracatta ülke çeşitliliğini ölçmek amacıyla Entropi indeksinin seçilmesinin nedeni, bu indeksin herhangi bir ülkenin dünya ticaretine entegre olup olmadığını başka bir ifadeyle hemen her ülkeyle ticaret yapıp yapmadığını görebilmek için kullanılan bir araç olmasıdır (Seymen, 2009: 207).

Entropi indeksi (ENT) aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

---

³ Türkiye ekonomisinin dış ticaretindeki gelişmeleri, ülke ve ürün bazında yoğunlaşma katsayılarına dayalı olarak ele alan az sayıda çalışma arasında Eralat ve Akyüz (2001), Zeybek (2005), Kösekahyaoglu (2007: 15-34), Akal (2008: 271-276), Seymen (2009: 199-220) ile Seymen, Bilici ve Şanlısoy (2009) gelmektedir.

⁴ İhracatta ürün ve ülke çeşitliliğini ölçmek amaçlı kullanılan indekslerin ayrıntılı tanımlamaları için Eralat ve Akyüz, (2001), Seymen, Bilici ve Şanlısoy, (2009) ve Seymen, (2009)'a bakılabilir.

*İhracatta Ülke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla Üzerine Etkisi:
Türkiye Ekonomisi Üzerine Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-
2007)*

$$ENT = \sum_{i=1}^N Rij * \ln\left(\frac{1}{Rij}\right)$$

Formülde R_{ij} , i ülkesinin j ülkesine yaptığı ihracatın payını göstermektedir. Formülden de anlaşılacağı üzere entropi indeksi, i ülkesinin j ülkesine yaptığı ihracatın payının tersinin doğal logaritmasıyla ağırlıklandırılmasına dayanır. Dolayısıyla entropi indeksinin artan değerleri, ülkenin ihracatta pazar çeşitliliğini arttırdığına yani entegrasyon derecesinin yükseldiğine işaret ederken, indeksin küçülen değerleri ise ihracat pazarlarında yoğunlaşmayı yansıtmaktadır (Erlat ve Akyuz, 2001: 3, Seymen, Bilici ve Şanlısoy, 2009: 8 ve Seymen, 2009: 207).

Çalışmada, entropi indeksinin hesaplanmasında kullanılan ülkelere göre ihracat ile toplam ihracat verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nden alınmıştır. Öte yandan 2000 yılı fiyatlarıyla GDP verileri ise World Development Indicators (WDI) veri tabanından elde edilmiştir. Cari fiyatlarla verilen ihracat rakamları, 2000 yılı fiyatlarıyla reelleştirilmiştir. Özetle çalışmanın veri setini oluşturan değişkenler, GDP, EX ve ENT sırasıyla gayri safi yurt içi hasıla, ihracat ve entropi indeksidir. Değişkenlerin önündeki L harfi, ilgili seriye logaritmik dönüşümün yapıldığını, Δ sembolü ise değişkenin birinci mertebe farkının alındığını göstermektedir.

Çalışmada eş-bütünleşme ve nedensellik sınamaları yapılmadan önce değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler ile korelasyon matrisi, Tablo 1 ve Tablo 2 sunulmuştur.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum	Gözlem
GDP	216.68	73	112.31	373.35	28
EX	24.50	15.95	5	61.06	28
ENT	3.38	0.25	2.96	3.85	28

Not: GDP ve EX değişkenleri 2000 fiyatlarıyla Milyar dolardır.

1980-2007 döneminde 2000 yılı fiyatlarıyla Türkiye ekonomisinin ortalama büyüklüğü 217 Milyar dolar iken, ihracatı ise 24.5 Milyar dolardır. Öte yandan Türkiye ekonomisi reel olarak en yüksek GDP ve ihracat değerine 2007 yılında kavuşmuştur. İhracatta ülke çeşitliliğini gösteren entropi indeksi de en yüksek değeri olan 3.85'e GDP ve ihracattaki gelişmelere paralel olarak 2007 yılında ulaşmıştır. Dolayısıyla bu veriler, Türkiye ekonomisinin giderek dünya ile daha fazla entegre olduğu ve ekonomik olarak büyüdüğünü resmetmektedir.

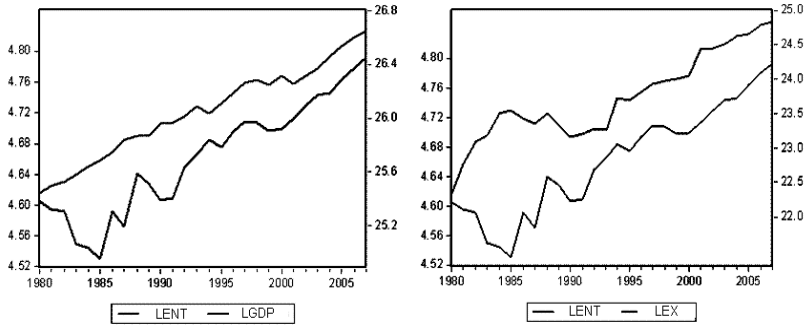
Türkiye ekonomisinin bu genel görünümü yanında değişkenler arası ikili ilişkileri veren korelasyon katsayıları, Tablo 2'de sunulmuştur.

Değişkenlerin logaritmalarına dayanan korelasyon katsayılarını hesaplamak için Entropi indeksinin değerleri, çalışmanın ilk yılı olan 1980 yılı baz alınarak (1980=100) yeniden hesaplanılmıştır.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

Değişkenler	LENT	LGDP	LEX
LENT	1.00		
LGDP	0.93	1.00	
LEX	0.84	0.91	1.00

Tablo 2’de verilen korelasyon katsayıları ise değişkenler arasında pozitif ve oldukça yüksek ilişkilerin varlığına işaret etmektedir. Şekil 2, değişkenler arası yüksek korelasyon ilişkilerini resmetmek açısından önem arz etmektedir.

Şekil 2: İhracatta Ülke Çeşitliliği ile GDP ve İhracattaki Gelişmeler (1980-2007)

Şekil 2’nin sol tarafındaki grafik, ihracatta ülke çeşitliliği ile GDP’nin gelişimi arasındaki paralelliği resmederken, benzer yapı ülke çeşitliliği ve ihracat arasındaki ilişkiyi yansıtan sağ taraftaki grafikte de açıkça görülebilmektedir. 1980 sonrası ilk yıllarda GDP ve ihracat artan bir eğilim sergilemesine rağmen, ihracat pazarlarında çeşitlilik 1985 yılına kadar azalan bir eğilim göstermiştir. Daha açık bir ifadeyle 1980-1985 arası dönemde Türkiye ekonomisi, yeni ticari ortaklardan ziyade mevcutlara yaptığı ihracatı büyük ölçüde artırarak, ihracatta ülke yoğunlaşması yaşamıştır. Bununla birlikte 1990 sonrası yıllarda ihracatta ülke çeşitliliği, GDP ve ihracatın benzer eğilimler takip ettiği dikkate değerdir. Dolayısıyla Şekil 2’de resmedilen ihracattaki ülke çeşitliliği ile gerek GDP gerekse ihracat arasındaki bu yüksek ilişki, çalışmanın ileri kısmında ele alınacak eş-bütünlük ve nedensellik testleri için zemin hazırlamaktadır.

*İhracatta Ülke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla Üzerine Etkisi:
Türkiye Ekonomisi Üzerine Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-
2007)*

IV. Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Çalışmada, öncelikle serilerin birim kök taşıyıp taşımadıklarına karar verebilmek için genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) testleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3 de sunulmuştur.

Tablo 3: Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği	KPSS Test İstatistiği
LGDP	-0.321(0)	0.679(4)**
LEX	-1.438(0)	0.648(4)**
LENT	0.228(1)	0.633(4)**
Δ LGDP	-5.944(0)*	0.081(1)
Δ LEX	-4.969 (0)*	0.137(1)
Δ LENT	-4.173(6)*	0.190(1)

Not: Birim kök sınaması sabitli-trendsiz model ile gerçekleştirilmiştir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir. ADF testinde boş hipotezler, birim kök vardır şeklinde iken, KPSS testinde ise birim kök yoktur şeklinde oluşturulur. Parantez içindeki değerler, gecikmeleri göstermekte olup, ADF testinde Akaike Bilgi Kriteri (AIC)'ne göre KPSS testinde ise Newey-West yöntemine göre belirlenmiştir.

Tablo 3'deki ADF ve KPSS test sonuçlarına göre ele alınan değişkenlerin seviye değerlerinde birim kök taşıdıkları tespit edilmiştir. Değişkenlerin birinci farkı alınmış ve fark değerlerinde ise serilerin birim kök taşımadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada değişkenlerin uzun dönem ilişkisini belirlemek için Johansen (1991) eş-bütünleşme testi ve nedensellik ilişkilerini belirleyebilmek için ise Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik analizi kullanılmıştır. Her iki yöntem de Vektör Otoregresif (Vector Autoregression (VAR)) modeline dayanır. Bu nedenle öncelikle VAR modelinin gecikme uzunluğu (k) belirlenmiş ve hem eş-bütünleşme hem de nedensellik analizi bu gecikme üzerinden yapılmıştır. Johansen eş-bütünleşme testi sonuçları Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4: Eş-Bütünleşme Testi Sonuçları

Değişkenler	k	Boş Hipotezleri	Maksimum Özdeğer İstatistiği	%5Kritik Değer	İz İstatistiği	%5Kritik Değer
LGDP	4	$H_0 : r = 0$	49.375*	21.132	74.072*	29.797
LENT		$H_0 : r \leq 1$	24.656*	14.265	24.697*	15.495
LEX		$H_0 : r \leq 2$	0.042	3.842	0.042	3.842

Not: Tabloda r eş-bütünleşik vektör sayısını; * ise %1 anlamlılık seviyesinde boş hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir. Gecikme uzunluğu (k), AIC kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 4'de hem Maksimum Özdeğer İstatistiği hem de İz İstatistiğine göre $r=2$ olarak tespit edilerek, değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha açık bir ifadeyle Türkiye

ekonomisinin ihracattaki ülke çeşitliği, toplam ihracatı ve GDP'si uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler. Çalışma açısından elde edilen bu sonuç, Türkiye ekonomisinin gelecek dönem ihracat performansı ve ekonomik büyümesinde ihracatta ülke çeşitliliğinin önemini ortaya koyması nedeniyle kayda değer bir bulgudur.

Öte yandan çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin saptanmasında kullanılan yöntem, Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilmiştir. Yöntem, VAR modele dayanır ve modele dahil edilen değişkenlerin birim kök taşıması durumunda bile seviye değerlerinin yer aldığı VAR modelinin tahmin edilmesine olanak tanır. VAR(k+d_{max}) modeli tahmin edilir ve modeldeki katsayıların ilk k tanesi MWALD sınavına (modified Wald test) tabi tutularak nedenselliğe karar verilir. VAR(k+d_{max}) modelindeki k gecikme sayısını, d_{max} ise değişkenlerin maksimum bütünleşme mertebelerini ifade etmektedir. Dolayısıyla modelin d_{max} seviyesi serilerin birinci farkında durağan çıkımlarından ötürü 1 (Bkz: Tablo 3) olarak tespit edilmiştir. Aşağıdaki VAR(k+d_{max}=5) modeli, Görünürde İlişkisiz Regresyon ((Seemingly Unrelated Regression (SUR)) yöntemi ile tahmin edilmiştir.

$$\begin{bmatrix} \text{LGDP} \\ \text{LEX} \\ \text{LENT} \end{bmatrix} = \mathbf{B}_0 + \mathbf{B}_1 \begin{bmatrix} \text{LGDP}_{t-1} \\ \text{LEX}_{t-1} \\ \text{LENT}_{t-1} \end{bmatrix} + \mathbf{B}_2 \begin{bmatrix} \text{LGDP}_{t-2} \\ \text{LEX}_{t-2} \\ \text{LENT}_{t-2} \end{bmatrix} + \mathbf{B}_3 \begin{bmatrix} \text{LGDP}_{t-3} \\ \text{LEX}_{t-3} \\ \text{LENT}_{t-3} \end{bmatrix} + \mathbf{B}_4 \begin{bmatrix} \text{LGDP}_{t-4} \\ \text{LEX}_{t-4} \\ \text{LENT}_{t-4} \end{bmatrix} + \mathbf{B}_5 \begin{bmatrix} \text{LGDP}_{t-5} \\ \text{LEX}_{t-5} \\ \text{LENT}_{t-5} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} z_{1t} \\ z_{2t} \\ z_{3t} \end{bmatrix} \quad (1)$$

(1) numaralı sistemdeki nedensellik ilişkileri, MWALD testi ile tespit edilmiş ve sonuçlar Tablo 5'de sunulmuştur.

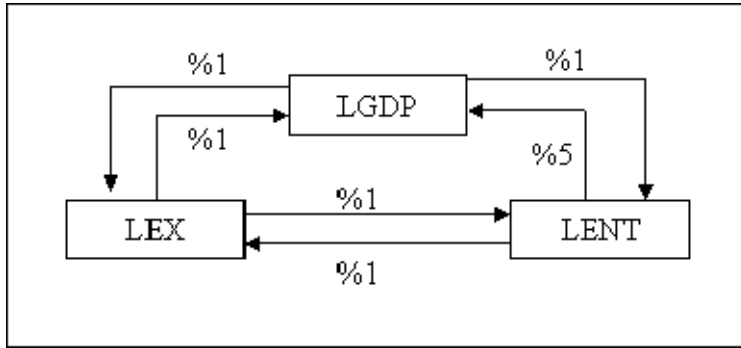
Tablo 5: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

VAR(5) k=4, d _{max} =1		
Boş (H ₀) Hipotezi	χ ² İstatistiği	P-Değeri
LENT Neden Değil LGDP	12.742	0.0126**
LENT Neden Değil LEX	16.183	0.0028*
LGDP Neden Değil LENT	147.303	0.0000*
LGDP Neden Değil LEX	78.053	0.0000*
LEX Neden Değil LENT	59.423	0.0000*
LEX Neden Değil LGDP	23.761	0.0001*

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık seviyesinde boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir. k AIC kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 5'deki bulgularda, bütün değişkenler arasında karşılıklı (iki yönlü) nedensel ilişkilerin varlığı tespit edilmiştir. Şekil 3, Tablo 5'de verilen bulgulardan hareketle çizilmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin olmadığına dair boş hipotezi, sadece LENT ve LGDP için istatistikî açıdan %5 önem düzeyinde reddedilirken, diğer değişkenler arası ilişkilerin tamamında %1 gibi daha yüksek bir önem düzeyinde reddedilmiştir.

*İhracatta Ülke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla Üzerine Etkisi:
Türkiye Ekonomisi Üzerine Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-
2007)*

Şekil 3: Değişkenler Arası Nedensellik İlişkilerinin Yönü

Elde edilen bu bulgular, Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ihracat görüşlerine destek sağlarken, çalışmanın temel vurgusu açısından ihracatta ülke (pazar) çeşitliliğinin Türkiye ekonomisinin büyümesi ve ihracat performansını anlamlı bir şekilde etkilediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu sonuç, ihracattaki ülke (pazar) çeşitliliğinin, olumsuz ticaret hadlerine karşı ülkeyi koruduğuna ve içsel büyüme teorileri çerçevesinde ise yeni yönetim, üretim ve pazarlama stratejileri vasıtasıyla öğrenme etkilerine ve pozitif dışsal ekonomilere imkân verdiğine yorumlanabilir.

V. Sonuç ve Değerlendirme

Son yıllarda bütün ülkeler kapsamında artan ticari liberalleşme hareketleri, dünya ticaretinde önemli artışlara sebebiyet vermiştir. Başlangıçta AGÜ ve GOÜ'ler ihracat karamsarlığı, devlet eliyle sanayileşme ve ithal ikamesi sanayileşme politikaları nedeniyle bu süreçten kendilerini alı koymakla birlikte, gerek bu politikalarda yaşanan başarısızlıklar gerekse Japonya, Güney Kore, Endonezya, Malezya, Tayvan, Singapur ve son yıllarda Çin ve Hindistan'ın dışa açık ve ihracata dayalı gerçekleştirdikleri büyüme performansları, çoğu AGÜ ve GOÜ'nin 1980 sonrası dönemde dünya ticaretine entegre olmasında etkili olmuştur. Son 30 yılda dünya ticaretindeki liberalleşme eğilimlerindeki artışlar yanında ekonometrik yöntemlerdeki gelişmeler, dış ticaret özellikle de ihracat ve ekonomik büyümeye olan akademik ilgiyi artırmıştır. Bu gelişmeler eşliğinde ilgili literatür oldukça büyük bir hacme ulaşmıştır. Öte yandan son yıllarda ihracat ve büyüme ilişkilerini ele alan bu literatür içinde gerek ihracat gerekse ekonomik büyüme üzerinde ihracatta ürün ve pazar çeşitlenmesinin etkilerini araştırmaya yönelik sınırlı bir alt literatür oluşmaya başlamıştır. Bu alt literatür, ihracatta ürün ve ülke çeşitliliğinin, ihracat gelirlerini istikrarlandırarak, yatırımları artırarak, makroekonomik belirsizlikleri azaltarak ve ekonomik büyümeyi teşvik ederek önemli fonksiyonlar üstlenebildiğini savunmaktadır. Ayrıca içsel büyüme modelleri eşliğinde

ihracatta ürün ve pazar çeşitliliğinin, diğer yurtiçi endüstrilere de fayda sağlayan yeni üretim teknikleri, yeni yönetim ve pazarlama uygulamalarından kaynaklanan bilgi taşmalarına olanak verdiği ifade edilmektedir. Literatürdeki bu teorik beklentileri test etmeye yönelik ampirik çalışmalar, evrensel nitelik taşımamakla birlikte ihracatta ürün ve ülke çeşitliliğinin, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve ihracat açısından önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

Konunun artan önemine rağmen, uluslararası literatürün yeni belirginleşmeye başlayan ilgisi yanında Türkiye ekonomisi üzerine yapılmış herhangi bir ampirik çalışmaya ulaşılamaması, bu çalışmanın özgünlüğünü daha da artırmaktadır. Bu çerçevede çalışmada Türkiye ekonomisinin 1980-2007 dönemine ait veriler kullanılarak korelasyon katsayıları yanında eş-bütünleşme ve nedensellik testlerine yer verilmiştir. İki değişken arasındaki ilişkileri veren korelasyon katsayılarına göre ihracatta ülke çeşitliliğini yansıtan entropi indeksi ile hem ihracat hem de GDP arasında olumlu ilişkiler yakalanmıştır. Elde edilen bu sonuç, Türkiye ekonomisinin ihracat artışında ve ekonomik büyümesinde, ihracatta ülke çeşitlenmesinin önemini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde çalışmada yapılan Johansen eş-bütünleşme testi, bahsi geçen üç değişken arasında uzun dönemli ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin ihracatındaki ülke çeşitliliği, ülkenin ihracat artışında ve ekonomik büyümesinde kayda değer bir öneme sahiptir. Öte yandan değişkenler arası nedensellik ilişkilerini yönünü tahmin etmekte kullanılan Toda-Yamamoto nedensellik testi de bütün değişkenler arasında iki yönlü nedensellik ilişkilerin varlığına işaret etmektedir. Daha açık bir ifadeyle ihracatta ülke çeşitliliği hem ihracatın hem de GDP'nin önemli bir nedeni iken, ihracat ve GDP'deki değişimler ise ülkenin ihracatındaki ülke çeşitliliğini etkilemektedir.

1980-2007 dönemini kapsayan analizlerden elde edilen bu bulgular, 1980 sonrası dönemde dış ticaretin ülke ekonomisindeki artan önemini destekler mahiyettedir. Bir ülkenin dışa açıklık kadar dışa bağımlılık oranını da yansıtan mal ve hizmet ticaretinin (ithalat+ihracat) ülkenin GSYİH içindeki payı, 1980 yılında yaklaşık %17 iken, bu oran 2008 yılında %52'lere kadar yükselmiştir. Benzer şekilde mal ihracatının GSYİH içindeki payı ise 1980'de %4.5 iken, 2008 yılında %16.6'ya yükselmiştir. Bu veriler, Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dönemde giderek dünya ekonomisi ile ticari anlamda daha fazla entegre olduğuna işaret etmektedir. Dış ticaretin oransal büyüklüğünün artmasının, daha önce ifade edildiği üzere önemli kazanımları (ölçek ekonomileri ve teknoloji transferi gibi) yanında ülkeyi dünya konjonktüründe meydana gelen değişmelere daha fazla açık ve savunmasız hale de getirebilmektedir. Bu nedenle ülkeler, dünya ile daha fazla ticari ilişkileri artırırken, dünya ekonomisindeki olası kriz ve dalgalanmalardan en az zararla etkilenmek için ihracat pazarlarında ve ürünlerinde çeşitliliği

***İhracatta Ülke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla Üzerine Etkisi:
Türkiye Ekonomisi Üzerine Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-
2007)***

---

sağlamak durumundadırlar. Örneğin 2008 yılı sonlarında başlayan ve 2009 yılı boyunca etkisini gösteren dünya finansal krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri, dış ticaret sektörleri vasıtasıyla net bir şekilde hissedilmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TUIK) verilerine göre 2008 yılında 132 Milyar \$ olan mal ihracatının değeri, 2009 yılında %22.6 oranında azalarak 102 Milyar \$'a gerilemiştir. Diğer taraftan 2009 yılındaki ülkenin ithalat hacmindeki daralma ise %30.2 oranında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2009 yılında Türkiye ekonomisinin dış ticaretindeki bu keskin azalışlar, ülkenin dış şoklara karşı kendini savunacak bir şekilde ihracatta pazar ve ülke çeşitliliğini artırması yönünde önemli işaretler olarak değerlendirilebilir.

Özetle çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinin gelecek dönem büyümesi ve ihracat gelirlerinin istikrarı açısından ihracatta pazar çeşitliliğinin önemini ortaya koymaktadır. Türkiye ekonomisi için elde edilen bu bulgular, teorik beklentilere uygun olarak ihracatta pazar çeşitlenmesinin dış şoklara karşı ülkeyi daha dayanıklı hale getireceğine ve bir takım öğrenme etkilerine ve pozitif dışsallıklara yol açacağına yorumlanabilir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin sürdürülebilir büyümesi ve ihracatı, ihracat pazarlarında çeşitliliği sağlayacak şekilde dünya ile daha fazla ticari bağları geliştirmesine bağlı olacaktır. Bu nedenle ülke ihracatını artırmak isteyen başta dış ticaret politikalarını şekillendiren hükümet yetkilileri ve bürokratları olmak üzere geleceğin daha rekabetçi bir dünya ekonomisi ortamında hayatta kalma mücadelesi verecek olan ihracatçıların, ürün ve pazar araştırması yönünde çaba sarf etmeleri önem arz etmektedir. Bu çerçevede ihracat bürokrasisinin azaltılması yanında ihracatçılar dış pazarlar hakkında eğitime tabi tutulabilir. Ayrıca ihracata yönelik verilen teşvikler, ürün geliştirme ve pazar araştırmasına yönelik olarak yeniden düzenlenebilir.

KAYNAKLAR

- AKAL, M. (2008), Ortadoğu sınır ülkeleriyle dış ticaret yoğunlaşması ve yapısal değişim, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(2): 271-296.
- ALAM, M. I. (2003) Manufactured exports, capital good imports, and economic growth: experience of Mexico and Brazil, International Economic Journal, 17(4): 85-105.
- AL-MARHUBİ, F. (2000) Export diversification and growth: An empirical investigation, Applied Economics Letters, 7(9): 559-562.
- AMABLE, B. (2000) International specialization and growth, Structural Change and Economic Dynamics, 11(4): 413-431.
- AMURGO-PACHECO, ALBERTO and MARTHA DENISSE PIEROLA (2008) Patterns of export diversification in developing countries:

Intensive and extensive margins, World Bank, Policy Research Working Paper No: 4473, Washington DC. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2008/01/09/000158349_20080109150321/Rendered/PDF/wps4473.pdf (Erişim Tarihi: 15.07.2009).

BACCHETTA, MARC, MARION JANSEN, ROBERTA PIERMARTINI and ALBERTO AMURGO-PACHECO (2007) Export diversification as an absorber of external shocks,” <http://www.etsg.org/ETSG2007/papers/jansen.pdf> (Erişim Tarihi: 23.07.2009)

BALABANIS, GEORGE, I. (2001) The relationship between diversification and performance in export intermediary firms, *British Journal of Management*, Vol. 12: 67-84.

BALAGUER, J. and MANUEL CANTAVELLA-JORDÁ (2004a) Structural change in exports and economic growth: Cointegration and causality analysis for Spain (1961-2000), *Applied Economics*, 36(5): 473-477.

BALAGUER, J. and MANUEL CANTAVELLA-JORDÁ (2004b) Export composition and Spanish economic growth: Evidence from the 20th century, *Journal of Policy Modeling*, 26(2): 165-179.

BRENTON PAUL, RICHARD NEWFARMER and PETER WALKENHORST (2007) Export diversification: A policy portfolio approach, <http://www.growthcommission.org/storage/cgdev/documents/>

THEMESPAPERS/Paper%20Newfarmer.pdf (Erişim Tarihi: 15.07.2009).

CUARESMA, JESÚS CRESPO, and JULIA WÖRZ (2005) On export composition and growth,” *Weltwirtschaftliches Archiv*, 141(1): 33-49.

DAWE D. (1996) A new look at the effects of export instability on investment and growth, *World Development*, 24 (12): 1906-1913.

DEĞER, MUSTAFA KEMAL (2007), İhracatın Kompozisyonu ve Ekonomik Büyüme: Orta Gelirli Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizleri (1982-2004), İmaj Yayınevi, Ankara.

DE PIÑERES, SHEILA A. G. and MICHAEL FERRANTINO (1997) Export diversification and structural dynamics in the growth process: The case of Chile,” *Journal of Development Economics*, 52(2): 375-391.

DE FERRANTI, DAVID, GUILLERMO E. PERRY, DANIEL LEDERMAN, AND WILLIAM F. MALONEY (2002) From natural resources to the knowledge economy: Trade and job quality,” *Latin*

*İhracatta Ülke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla Üzerine Etkisi:
Türkiye Ekonomisi Üzerine Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-
2007)*

- American and Caribbean Studies, Viewpoints, 23440, World Bank, Washington DC.
- EDWARDS, SEBASTIAN (1993) Openness, trade liberalization and growth in developing countries, *Journal of Economic Literature*, 31(3): 1358-1393.
- ERLAT, GÜZİN, OĞUZHAN. AKYÜZ (2001) Country concentration of Turkish export and imports over time”, *Economics Web Institutes*, <http://www.luc.edu/orgs/meea/volume3/gerlat.pdf> (Erişim Tarihi: 22.06.2009).
- FOSU, AUGUSTIN K. (1990) Export composition and the impact of exports on economic growth of developing economies, *Economics Letters*, 34(1): 67-71.
- GHATAK, S., CHRIS MILNER, AND UTKU UTKULU (1997) Exports, export composition and growth: Cointegration and causality evidence for Malaysia, *Applied Economics*, 29(2): 213-223.
- GILES, DAVID E.A., JUDITH A. GILES, AND EWEN MCCANN (1992) Causality, unit roots and export-led growth: The New Zealand experience,” *Journal of International Trade and Economic Development*, 1(2): 195-218.
- GILES, JUDITH A., AND CARA L. WILLIAMS (2000) Export-led growth: A survey of the empirical literature and some non-causality results. Part 1, *Journal of International Trade and Economic Development*, 9(3): 261-337.
- GLEZAKOS C. (1973) Export instability and economic growth: A statistical verification, *Economic Development and Cultural Change*, 21 (4): 670-678.
- GREENAWAY, D., WYN MORGAN, AND PETER WRIGHT (1999) Exports, Export composition and growth, *Journal of International Trade and Economic Development*, 8(1): 41-51.
- GUILLAUMONT, P. (1987) From export instability effects to international stabilization policies,” *World Development*, 15 (5): 633-643.
- HACHICHA, N. (2003) Exports, export composition and growth: A simultaneous error-correction model for Tunisia, *International Economic Journal*, 17(1): 101-120.
- HAVRYLYSHYN, OLEH AND HASSAN AL-ATRASH (1998) Opening up and geographic diversification of trade in Transition Economies, *International Monetary Fund, Working Paper No: 98/22*,

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9822.pdf> (Erişim Tarihi: 30.07.2009).

HERZER, DIERK, AND FELICITAS NOWAK-LEHMANN D. (2006) What does export diversification do for growth? An econometric analysis, *Applied Economics*, 38(15): 1825-1838.

HERZER, DIERK, FELICITAS NOWAK-LEHMANN D., AND BORISS SILIVERSTOV (2006) Export-led growth in Chile: Assessing the role of export composition in productivity growth," *Developing Economies*, 44(3), 306-328.

HESSE, HEIKO (2006) Export diversification and economic growth, World Bank, Commission on Growth and Development, Working Paper No: 21, Washington DC. <http://www.growthcommission.org/storage/cgdev/documents/gcwp021web.pdf> (Erişim Tarihi: 15.07.2009).

HOSSAIN, MOHAMMAD A., AND NEIL D. KARUNARATNE (2001) On export-led growth: Is manufacturing exports a new engine of growth for Bangladesh?, Discussion Paper, No: 297, Brisbane: The University of Queensland, School of Economics.

ISHAM, JONATHAN, MICHAEL WOOLOCK, LANT PRITCHETT, AND GWEN BUSBY, (2003) The varieties of resource experience: How natural resource export structures affect the political economy of economic growth, Discussion Paper No: 03-08, Vermont: Middlebury College Economics.

JOHANSEN, SØREN, (1991) Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussain vector autoregressive models," *Econometrica*, 59: 1551-1580.

KENEN, PETER B., AND CONSTANTINE S. VOIVODAS, (1972) Export instability and economic growth," *Kyklos*, 25: 791-804.

KINGSTON, JERRY L., (1976) Export concentration and export performance in developing countries, 1954-67, *Journal of Development Studies*, 12 (4): 311-319.

KÖSEKAHYAOĞLU, LEVENT, (2006) Test of export led growth hypothesis: A comparative analysis on Turkey and newly developing countries, *Business: Theory and Practice*, 7 (4): 243-253.

KÖSEKAHYAOĞLU, LEVENT (2007), Türkiye dış ticaretinde ürün ve ülke bazında yoğunlaşma: 1980-2005 dönemi üzerine karşılaştırmalı bir analiz, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 36: 15-34.

*İhracatta Ülke Çeşitliliğinin Toplam İhracat ve Hasıla Üzerine Etkisi:
Türkiye Ekonomisi Üzerine Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri (1980-
2007)*

- KRUGMAN, PAUL, RICHARD N. COPPER, AND T. N. SRINIVASAN, (1995) Growing world trade: Causes and consequences, *Brokings Papers on Economic Activity*, 1: 327-377.
- LEDERMAN, DANIEL, AND WILLIAM F. MALONEY, (2003) Trade structure and growth, *World Bank, Policy Research Working Paper No: 3025*, Washington DC.
- LIM, DAVID, (1976) Export instability and economic growth: A return to fundamentals, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 38: 311-322.
- LOVE, JAMES, (1987) Export instability in less developed countries: Consequences and causes,” *Journal of Economic Studies*, 14 (2): 3-80.
- MACBEAN, ALASDAIR I., (1966) *Export Instability and Economic Development*, George Allen&Unwin Ltd., London.
- MAIZELS, ALFRED, (1987) Commodities in crisis: An overview of the main issues,” *World Development*, 15 (5): 537-549.
- MEDINA-SMITH, EMILIO J., (2001) Is the export-led growth hypothesis valid for developing countries? A case study of Costa Rica, *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series No: 7*, United Nation, New York ve Geneva.
- PENEDER, MICHAEL, (2003) Industrial structure and aggregate growth, *Structural Change and Economic Dynamics*, 14(4): 427-448.
- SACHS, JEFFREY D., AND ANDREW M. WARNER, (2001) The curse of natural resources,” *European Economic Review*, 45 (4-6): 827-838.
- SEYİDOĞLU, HALİL, (2007), *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Güzemcan Yayınları, İstanbul.
- SEYMEN, DİLEK, (2009) Gümrük birliği, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ticaretinde ülke yoğunlaşmasını değiştirdi mi?, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 14(1): 199-220.
- SEYMEN, DİLEK, ÖZGÜL BİLİCİ VE SELİM ŞANLISOY, (2009) Türk dış ticareti'nin yönü, dış ticaret politikası perspektifinden bir değerlendirme, *Anadolu International Conference in Economics*, June 17-19, 2009, Eskişehir, Turkey, http://econ.anadolu.edu.tr/fullpapers/Seymen_Bilici_Sanlisoy_econanadolu2009.pdf (Erişim Tarihi: 10.08.2009).
- SILIVERSTOV, BORISS, AND DIERK HERZER, (2005) *Manufacturing Exports, mining exports and growth: Cointegration and*

- causality analysis for Chile (1960-2001), Discussion Papers No: 497, Berlin: German Institute for Economic Research.
- SUBASAT, TURAN, (2002) Does export promotion increase economic growth? Some cross-section evidence, *Development Policy Review*, 20(3): 333-349.
- TODA, HIRO Y., AND TAKU YAMAMOTO, (1995) Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes, *Journal of Econometrics* 66: 225-250.
- UKPOLO, VICTOR, (1994) Export composition and growth of selected low income African countries: Evidence from time-series data, *Applied Economics*, 26(5): 445-449.
- UNITED NATIONS (UN), (2004) Export diversification and economic growth: The experience of selected least developed countries,” *Development Papers No:24*, New York: Economic and Social Commission for Asia and the Pacific.
- WÖRZ, JULIA, (2004) Skill intensity in foreign trade and economic growth, Working Paper No: 25, Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies.
- XU, ZHENHUI, (2000) Effects of primary exports on industrial exports and GDP: Empirical evidence, *Review of Development Economics*, 4(3): 307-325.
- ZEYBEK, ALPAY, (2005), Türkiye Sanayinin Yoğunlaşma Verileri Kapsamında İrdelenmesi, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi,
- http://alpay.zeybek.googlepages.com/Alpay-Zeybek_Uzmanlik-Tezi_2005.pdf (Erişim Tarihi: 15.06.2008)

Yararlanılan Veri Tabanları ve Web Sayfaları

World Bank, (2009), “World Development Indicators”.

www.tcmb.gov.tr

www.tuik.gov.tr